

5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 442. – Оп. 536. – Спр. 266; Оп. 532. – Спр. 134, 202.
6. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 523. – Спр. 206.
7. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 55. – Спр. 447.
8. Лычков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 г. // Киевская старина. – Т. ХС. – К., 1905.
9. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). – Ф. 497. – Оп. 1. – Спр. 292.
10. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 613. – Спр. 81; Оп. 306. – Спр. 311; Оп. 690. – Спр. 87, 168, 322; Оп. 693. – Спр. 374; Оп. 55. – Спр. 446 та ін.
11. Воронин А.Ф. Сборник Правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников Юго-Западного края. – СПб., 1865.
12. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 181. – Спр. 291; Оп. 2. – Спр. 483; Оп. 191. – Спр. 1; Оп. 614. – Спр. 43, 197; Оп. 615. – Спр. 96; Оп. 614. – Спр. 197; Оп. 615. – Спр. 96.
13. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К., 1998.
14. Киевлянин. – 1877. – 11 января.
15. Про реакцію влади на такі виступи див.: ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 318. – Спр. 33; Оп. 829. – Спр. 170.
16. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 55. – Спр. 446.
17. Валуев П.А. Дневник. – Т. 2. – М., 1961.
18. Теплицький В.П. Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні (60 – 90-і роки XIX ст.). – К., 1959.
19. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 713. – Спр. 410.
20. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). – III. – Т. VI. – № 3789.
21. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 618. – Спр. 49.

Summary

This article is devoted to the process of the peasant reform in Right-Bank Ukraine and to the peculiarities of the reforming of the landownership in the region in the 2nd half of the 19th century.

О. П. Сарнацький

АДМІНІСТРАТИВНО-ЦЕНЗУРНІ УТИСКИ ЦАРИЗМОМ ЛЕГАЛЬНОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НАДДНІПРЯНЩИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1905-1907)

Розглядаючи ставлення царської адміністрації та цензури до легальних періодичних видань українських політичних партій в період першої російської революції 1905-1907 рр., які виникли на початку XX ст., треба відзначити, що воно мало певні особливості. Однією з них була та, що до прийняття нового указу про друк восени 1905 р. ставлення адміністрації та цензури до любого українського друкованого слова визначалося Валуєвським циркуляром 1863 р. та Емським указом 1876 р., які практично забороняли його видавати. З появою легальних періодичних видань українських партій після 24 листопада 1905 р., царатом був започаткований новий підхід адміністративно-цензурних імперських лещат до цих видань, який передбачав ще й судові переслідування, крім заборони. Крім того, спільною особливістю легальної преси українських партій на той час була й така, що всі партії діяли нелегально і, починаючи з кінця 1905 р. видавати, по суті справи, свої легальні періодичні видання, вони ніде і ніколи не вказували, що їх видання є партійними органами.

Тема, що розглядається, останнім часом певною мірою вже знайшла своє розкриття як при висвітленні більш загальної проблеми, а саме – українського питання в Російській імперії наприкінці XIX – поч. XX ст. [1-15 та ін.], так і опосередковано при висвітленні появи, існування та діяльності українських політичних партій Наддніпрянщини в зазначений період [2]. Значну увагу питанням різноманітної діяльності генерал-губернаторів в Україні, їх функціям тощо приділила в своїх працях В. Шандра, спираючись при цьому на доволі широку за обсягом історіографічну та джерельну основу [16; 17]. В них дослідниця переконливо доводить, що всі дії, методи та засоби проведення ними відповідної політики у життя об'єднувала одна з головних цілей – зросійщення цих прикордонних територій імперії та приведення їх до російського зразка.

Питанням ролі губернаторів у державному механізмі Російської імперії та національної політики царизму, яку вони здійснювали в Україні, присвячена монографія Н. Щербак [18].

Останнім часом побачили світ науково-публіцистичні статті А. Матвієнка, присвячені висвітленню діяльності генерала М. Драгомирова в Україні, який на межі XIX-XX століть керував Південно-Західним краєм імперії та з розумінням ставився до діяльності відомих на той час представників так званого “українства” – В. Антоновича, П. Житецького та інших [19; 20].

Разом з тим, питання про адміністративно-цензурні утиски царизмом легальної періодичної преси українських політичних партій Наддніпрянщини, в тому числі і в роки Першої російської революції, і на сьогоднішній день є маловивченим. Залучення нових архівних джерел надає можливість розглянути його більш повно саме у визначеному напрямку та показати, що для цього робила влада як центральна, так і місцева.

Початок XX ст., майже до кінця 1905 р., не вніс істотних позитивних змін в цензурну політику уряду. Лише події Першої російської революції та послаблення самодержавства дали можливість на певний час пом'якшити її [1, с.189]. Ось як згадував про цей час С.Ю. Вітте: "Повернувшись до Росії мене вразила розгнужданість преси при існуванні найбільш реакційного цензурного статуту" [21, с.546].

Крім урядових документів, що діяли на території всієї Російської імперії, місцева адміністрація мала право видавати і свої адміністративні розпорядження, які діяли в межах території, що підлягала її владі. Так, 19 листопада 1905 р. інспектор друкарень і т.п. установ та книжкової торгівлі при генерал-губернаторові Південно-Західного краю видав циркуляр, що був чинним у Київській, Подільській та Волинській губерніях, в якому роз'яснювалися попередньо прийняті урядові документи з питань друку [22, арк.16].

17 жовтня 1905 р. царським Маніфестом в країні була оголошена свобода друку. 24 листопада 1905 р. вийшов новий указ про друк, в якому ніяких винятків для видань, що виходили неросійською мовою, зроблено не було [23, арк.1]. Наступний указ від 25 листопада 1905 р. про відміну попередньої цензури для періодичних видань дозволив українській періодичній пресі вперше виходити вільно. Що ж стосувалося неперіодичних видань, то тут ніяких позитивних змін в 1905 р. поки не відбулося. Лише 26 квітня 1906 р. для них було скасовано попередню цензуру разом з відміною адміністративних покарань за літературні твори.

З цього приводу М.С. Грушевський слушно зауважив: "Хоч і в вузьких межах і з вічним ризком кар, відкрито українському слову якусь дорогу" [24, с.518] Зовсім з інших позицій трактували це явище в протилежному таборі. Через декілька років потому київський цензор С. Щоголев, наслідуючись над короткочасним існуванням української тогочасної партійної преси, писав, що закон про волю друку від 24 листопада 1905 р. "...создал в России десятки мыльных пузырей – органов украинской прессы (не только на юге, но и в столицах) ... Большинство этих органов не дожило до наших дней и погибло от худосочия и безденежья" [25, с.54].

Разом з тим царською владою були затверджені 27 листопада 1905 р. тимчасові правила про періодичні видання, які передбачали заведення судових переслідувань та адміністративні заходи за їх порушення. Вони продовжили традицію щорічного публікування переліку періодичних видань і брошур, а згодом і книг, що зазнавали переслідувань з боку влади, але тепер вже через суд. Ними передбачалися різноманітні покарання осіб, що займалися літературною та видавничою справами. Таким чином, не минуло і двох місяців після проголошення царського Маніфесту 17 жовтня, як знову почалися переслідування видань [1, с.182]. А цензори періодичних видань, виконуючи тимчасові правила, повинні були одночасно з початком судових переслідувань доносити про це в Головне управління у справах друку, яке було одним з підрозділів Міністерства внутрішніх справ [26, арк.1].

Місцева адміністрація блискавично відреагувала на введення цих правил у дію. Так, наприклад, вже цього ж 27 листопада генерал-губернатор повідомив про них телеграмами підлеглих йому губернаторів Південно-Західного краю, а 30 листопада про цю урядову постанову ним було оповіщено прокурорів Київської судової палати та Київського окружного суду [26, арк.2-3]. Подібне відбувалося і в інших губерніях України.

Одним з виявів політичної активності національно-визвольного руху в Україні в роки першої російської революції став вихід у світ партійних органів українських політичних партій Наддніпрянщини, які існували і діяли на той час.

В листопаді 1905 р. в Лубнах, на Полтавщині, молодшим з братів Шеметів Миколою при діяльній співпраці з ним М. Міхновського починає видаватися перший на Наддніпрянщині писаний українською мовою часопис "Хлібороб", який практично був легальним органом Української Народної партії (УНП), хоча, зрозуміло, про це не писалось [27, с.12]. За спогадами Д. Дорошенка, газета в Києві продавалася як соціал-демократична. Лише в Києві розходилась у 8000 примірників. Вона зробила сенсацію. Видавався часопис у самостійницькому дусі, але все соціал-демократичне було модне в ті часи і тому публіка його розхоплювала [28, с.76].

Царська влада в цьому випадку почала штучно утруднювати доставку цієї газети на місця, а коли вона все-таки потрапляла до передплатника, то, виконуючи наказ губернатора, починали діяти поліція та стражники, насильницьки відбираючи її у читачів [1, с.182]. Ось що пристав 3 стану Липовецького повіту Київської губернії доносив своєму повітовому начальнику поліції: "Селянам Л. Лисинчуку і П. Мельнику в Монастирище в кінці 1905 р. на їх ім'я безкоштовно та без передплати з їх боку надходила газета "Хлібороб", що видавалася в Лубнах, здається

Шеметом спільно з Ізкевичем. Але хто повідомив їх адресу в редакцію невідомо... Надіслані номери "Хлібороба" мною затримані для конфіскації" [29, арк.213].

Крім того, царизм із задоволенням прислухався до настроїв реакційної частини суспільства, яким не до вподоби було таке видання, як "Хлібороб". Секретар київського товариства взаємного кредиту, який був товаришем голови Київської організації Руської монархічної партії [30, арк.16], О. Ертель на своїй візитній картці "настрочив" донос генерал-губернатору краю щодо № 4 часопису "Хлібороб", дуже своєрідно назвавши його: "Этот гнусный листок одна сплошная мерзость. Продаётся он в Киеве на улицах совершенно свободно! Неужели обществу придётся прибегнуть к самопомощи" [22, арк.51-51зв.]. Але "самопомощи суспільству" не треба було. З п'ятого номера цей часопис взагалі був заборонений цензурою, і видання "Хлібороба" в Лубнах довелося припинити [1, с.182].

З метою ще більшого контролю за друком на місцях інспектор друкарень і т.п. установ та книжкової торгівлі при генерал-губернаторі 7 грудня 1905 р. видав новий циркуляр. В ньому він наголошував на обов'язковому виконанні попереднього, від 19 листопада 1905 р., а також пояснював особам, які утримували установи друку, що вони мають право друкувати без цензурного дозволу усі періодичні видання при виконанні ними певних правил, які повністю перекреслювали цей дозвіл. Винуватці в порушенні цього розпорядження, крім відповідальності по суду, могли бути піддані покаранню додатково за розпорядженням начальника краю [22, арк.16-16зв.]. 14 грудня 1905 р. ним же було видано обов'язкову постанову, в якій контроль за повітовими періодичними виданнями в губерніях краю покладался на повітових начальників поліції [31, арк.2]. Коментарі тут зайві, що стосується також і попереднього циркуляру канцелярії генерал-губернатора від 7 грудня 1905 р.

В кінці 1905 р. планували видавати в Києві свої партійні органи і представники ліберально-демократичної течії, які восени ц.р. після прийняття рішення про утворення УДРП [12, с.17]. енергійно взялися за організацію її видань. Приблизно в другій половині листопада 1905 р. Є. Чикаленко, як видавець, подав київському губернаторові заяву з проханням дозволити видавати щоденну газету "Громадське слово" і журнал "Нове життя". До заяви були додані і рекламні проспекти, в яких вказувалося, про що будуть писати ці видання [2, с.358-359]. Були створені і їх редакції. Редакцію газети очолили Ф. Матушевський, С. Єфремов, Б. Грінченко, В. Леонтович і Є. Чикаленко [12, с.35].

Як політична програма "Громадського слова", так і перелік його майбутніх дописувачів серйозно насторожили владу [2, с.359]. Ось чому київський губернатор 2 грудня 1905 р. надіслав начальнику Південно-Західного краю листа, в якому сповіщав про бажання Є. Чикаленка видавати журнал "Нове життя" та газету "Громадське слово". У своєму відношенні губернатор писав, що, не знаходячи в новому законі про друк ніяких інших вказівок відносно видань неросійською мовою і не отримавши з цього приводу ніяких розпоряджень з боку міністерства, з іншого боку, маючи на увазі особливі умови, в котрих знаходиться Південно-Західний край, а також та обставина, що до нього можуть надходити заяви про видання газет польською, єврейською та ін., він знаходив можливим представити це питання на розгляд начальника краю. 7 грудня 1905 р. генерал-лейтенант В. Сухомлинов дав дозвіл на їх видання [32, арк.1-1зв.].

Маючи на руках дозвіл начальника краю на видання часопису та журналу, київський губернатор не дуже поспішав сповістити про це видавця. Врешті-решт В. Леонтович, використавши свої зв'язки в адміністрації, отримав від губернатора дозвіл на видання щоденної газети "Громадська думка" і журналу "Нова громада", а Б. Грінченку було надано право на видання газети "Рада" [2, с.360].

Але й це ще не все. 27 грудня 1905 р. було заарештовано С. Єфремова, який мав стати редактором "Громадської думки". Адміністрація міста добре знала, що завдяки фінансуванню великого землевласника і "українофіла" Є. Чикаленка цей орган не кане в Лету сам по собі і, ймовірно, стане загальнонаціональним, і "допомагала" по-своєму [1, с.186].

Дозволивши видання часопису українською мовою, начальник Південно-Західного краю постійно тримав це питання на власному контролі. А коли 31 грудня 1905 р. вийшов № 1 "Громадської думки", в якому були надруковані статті М. Грушевського "Дорогого віків", Богдана Ярошевського "За кордоном" та дотепний фейлетон Володимира Самійленка "Як від слова перейшов до думки", він його уважно переглянув і ...заарештував. В правому верхньому куту на першій сторінці часопису рукою генерал-губернатора було написано: "№ мною заарештовано за узгодженням с Прокурором Округного Суду" [33].

А для себе цього ж дня у своєму нотатнику "Для пам'яті" написав: "Цілком імовірно, що цю "Думку" треба прикрити зовсім, бо "гра розуму" небезпечна" [22, арк.63]. Разом з цим редакцію попередили, що часопис можуть закрити, якщо він і надалі так гостро писатиме. В наступному довелося виплачувати регулярні хабарі цензорам [1, с.186].

1 січня 1906 р. вийшов другий номер “Громадської думки”, який сповістив своїх читачів про арешт владою першого номера газети. Уважно перечитавши його, начальник краю відмітив на ньому своєю рукою: “Не поганий, але даних для судового переслідування нема” [34]. Не обійшов своєю увагою генерал-лейтенант В. Сухомлинов і № 4 “Громадської думки”, що вийшов з друку 4 січня 1906 р., написавши власною рукою: “Номер вельми тенденційний” [35]. Як бачимо, україномовна преса постійно знаходилася в полі зору головної адміністрації краю з самого початку її існування.

Про те, що ця газета тенденційна, але закрити її не було підстав у влади, вказувала і цензура. Тон подачі матеріалу газетою ставив у тупик навіть досвідчених царських цензорів. Так, у січні 1906 р. київський окремий цензор доповідав генерал-губернаторові: “...Газета “Громадська думка” ... відзначається тенденційністю і систематично пропагує ідею автономії Малоросії. Ця пропаганда має такі форми і тенденційність газети має такий характер, що статті та замітки її не містять у собі складу злочинів, тому не дають підстав для порушення судових переслідувань, але тим не менше не можна не визнати, що за своїм напрямом газета “Громадська думка” йде в розріз із намірами уряду” [12, с.22].

Що ж стосується “Громадської думки”, то владі все-таки вдалося протягом перших 20 днів 1906 р. кілька разів накласти арешт на редактора часопису за публікацію “антиурядових матеріалів” [1, с.186]. На примірнику 12-го числа газети генерал-губернатор краю написав: “Цю революційну “Думку” давно пора закрити” [12, с.35]. Крім того, газета не виходила з 25 січня по 3 лютого 1906 р. – цей раз влада скористалася введенням військового стану в Києві [1, с.186]. Місцева адміністрація, давши дозвіл на видання газети, в той же час подбала і про те, щоб державним службовцям (лікарям, чиновникам, вчителям, юристам, поштовим і земським працівникам тощо) було заборонено її передплачувати під страхом звільнення з роботи [2, с.360].

Після припинення видання часопису “Хлібороб” представники УНП (М. Міхновський, М. Шемет) на початку 1906 р. за допомогою українського патріота В. Хреннікова переносять своє легальне видання до Катеринослава [27, с.12]. 26 лютого 1906 р. вийшов № 1 тижневика “Запоріжжя” за редакцією проф. Д. Яворницького. Відразу ж номер було конфісковано, а видання часопису за наказом губернатора було припинено [1, с.183].

В кінці 1905 р. представники ЦК УСДРП відразу ж після установчого з’їзду партії почали енергійно шукати можливостей для видання свого теоретичного органу. Однак в Україні це зробити не вдалося. Тоді партійне видавництво було перенесено до Петербургу, де з січня 1906 р. почав виходити журнал “Вільна Україна” [2, с.354], а видавцем-редактором якого був А. Шабленко [36, арк.5]. З цензурних міркувань у ньому не вказувалося, що він є органом УСДРП. В редакції його в Петербурзі працював і С. Петлюра [28, с.93-94]. Одночасно з цим в Петербурзі розпочалося видання під фірмою “Боротьба” агітаційних брошур.

Однак і в Петербурзі уникнути цензурних переслідувань не вдалося. 11 серпня 1906 р. генерал-губернатор отримав повідомлення, в якому вказувалося про те, що було накладено арешт Петербурзьким комітетом у справах друку на № 5-6 цього ж журналу (травень-червень) [37, арк.44,196]. Конфіскації також підлягали і брошури, що вийшли в світ під фірмою “Боротьба”. Після цього журнал “Вільна Україна” з цензурних міркувань був закритий [2, с.354]. Його редакція на сторінках “Громадської думки” звернулася до читачів з таким характерним для того часу повідомленням, що вона сподівається при першій нагоді озватися зі своїм словом до читачів. Однак цим сподіванням не судилося збутися [1, с.187-188]. Цей факт цензор С. Щоголев прокоментував у своїй книзі такими словами: “Революционные органы, как “Вільна Україна” в Петербурге, “Хлібороб” в Лубнах (на Полтавщине) умерли насильственной смертью” [25, с.54].

В травні 1906 р. ЦК УСДРП зробив спробу видавати в Києві популярну двотижневу газету “Боротьба”. Але вже на перший номер її було накладено арешт Тимчасовим комітетом у справах друку в м. Києві, а 23 червня 1906 р. визначенням Київської судової палати цей арешт було затверджено [37, арк.82]. 4 липня ц. р. Київська судова палата затвердила арешт цензурою четвертого номера газети “Боротьба” [37, арк.100], після якого вона була закрита, а її видавця заарештували й віддали до суду [2, с.354].

У тому випадку, коли царська влада забороняла видання, тоді воно переносилося до другого міста або редакція закладала новий орган в тому ж місці, де виходив попередній, але в обох випадках під новою назвою.

Так, через місяць після припинення видання в Катеринославі часопису “Запоріжжя” на першому числі, 27 березня 1906 р. представниками УНП було розпочато видання нової щоденної громадсько-політичної, економічної та літературної газети “Слобожанщина” в Харкові, видавцем і редактором якої був М. Міхновський. Вже перший номер її був заарештований цензурою і його конфіскувала поліція, оскільки добірка статей (“Вибори до Думи Державної”,

“Націоналізм і космополітизм”, “Запросини”, “Харківські вистави картин”) та їх зміст дали можливість харківському інспектору у справах друку зробити у своєму звіті висновок, що напрям газети “Слобожанщина” – націоналістичний [38, арк.3,16-16зв.], а випуск самої газети було припинено назавжди [39, арк.19]. 15 квітня ц. р. редакція “Слобожанщини” повідомила своїх читачів, що змушена припинити видання часопису [1, с.183].

Головна роль, як бачимо, у боротьбі проти української партійної преси належала цензурі. В умовах, коли революційні події починали йти на спад, уряд робив усе можливе, щоб швидше придушити революцію. І Головне управління у справах друку теж не стояло осторонь. 6 квітня 1906 р. ним було видано новий циркуляр, який централізував видавництво книг під його контролем [37, арк.26]. Не пройшло й тижня, як губернатори отримали 10 квітня ц. р. новий циркуляр, який зобов’язував їх визначити, хто буде спостерігати за повітовими виданнями в губерніях [37, арк.30]. Це, як правило, робила поліція. Наступний циркуляр від 10 травня того ж року повинен був при його виконанні забезпечувати своєчасно головну цензуру інформацією з місць про те, проти кого з редакторів та видавців газет заведено судові переслідування [40, арк.5-5зв.].

12 травня ц. р. у Києві було створено Тимчасовий комітет у справах друку, який очолив цензор О. Сидоров. Функції комітету полягали у спостереженні за друком та порушенні проти останнього судових переслідувань. При цьому залежність комітету навіть від генерал-губернатора визначалась лише загальними положеннями про повноваження його влади. Особи судового відомства не мали права входити до складу цього комітету [40, арк.6,7]. 27 травня 1906 р. губернатори отримали черговий циркуляр головної цензури імперії про недопущення надсилання видань, які переслідувалися судовою владою, поштою. Канцелярії губернаторів повинні були забезпечити надсилання судових виписок про переслідування видань начальникам поштово-телеграфного відомства на місцях [37, арк.57].

Таким чином, в умовах початку спаду революційного тиску на владу цензура, зі свого боку, посилювала свій пресинг, видавши протягом лише квітня-травня 1906 р. п’ять реакційних циркулярів, та створила в Києві Тимчасовий комітет у справах друку з метою концентрації та централізації дій уряду на цій ланці боротьби з революцією.

В наступному ця політика адміністративно-цензурного тиску продовжувала посилюватися. 3 липня 1906 р. на місця був надісланий новий циркуляр, який зобов’язував дуже обережно ставитися до справи передруку і радитися з цих питань безпосередньо з Головним управлінням у справах друку [37, арк.107]. 17 липня ц. р. новий циркуляр цього управління сповіщав губернаторів про те, що коли в губернських містах немає спеціальних установ або осіб, які б відповідали за друк, то законом від 24 листопада 1905 р. передбачалось покладання такого найголовнішого зобов’язання на віце-губернатора [37, арк.133].

29 липня 1906 р. визначенням Київської судової палати був затверджений арешт Тимчасовим київським комітетом у справах друку № 147 “Громадської думки” [37, арк.154]. Але остаточного удару найпопулярнішій на той час україномовній газеті було завдано 18 серпня 1906 р. Про намагання властей знайти “компромат” свідчить той факт, що обшук в її редакції тривав протягом 12 годин. Це була ретельно спланована акція адміністрації, цензури та поліції з метою знищення вогнища “українства” [1, с.186].

Про це київський поліцмейстер доповідав генерал-губернатору краю у своєму таємному доповненні до вже попередньо наданого йому ним же рапорту [41, арк.1]. Під час тусу був заарештований і член УДРП С. Єфремов [42, арк.5-5зв.]. На думку адміністрації та каральних органів царату, означена редакція мала напрям Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), була головним розсадником революційної пропаганди в селянстві та центром, що об’єднував революційну роботу усіх членів так званої “Української партії”. Поліцмейстер також доносив генерал-губернатору, що редакція газети опечатана, а всього у цій справі заарештовано 11 осіб. Адміністрація скористалася військовим станом, який був оголошений у Києві та Київській губернії на той час, і видання газети було припинене на весь час його дії [41, арк.1-2].

Клопотання Є. Чикаленка, як видавця, який намагався відновити випуск забороненої газети, перед губернатором, цензорами, поліцейською владою, були безрезультатними. Представники влади вважали, що робилася спроба знову відновити “український сепаратизм” [43, с.105].

Після закриття “Громадської думки”, скориставшись раніше наданим Б. Грінченку правом видавати газету і перебравши, з дозволу київського губернатора, це право на себе, Є. Чикаленко з 15 вересня 1906 р. почав, за підтримки М. Грушевського, видавати щоденну газету “Рада” [2, с.361]. Але вже перший її номер було конфісковано, редактора викликано до генерал-губернатора, який заявив, що коли “Рада” не понизить тону, то її зовсім закриють. Доводилося знову платити цензорам “данину” за мову і правду [43, с.125].

Місцева адміністрація у своєму бажанні, з одного боку, тиснути на демократичні легальні періодичні видання, а з іншого, з метою показати цими та іншими подібними діями себе перед своїм безпосереднім керівництвом, що вона гарно виконує покладені на неї обов'язки, інколи доводила цю справу навіть до курйозів. 5 жовтня 1906 р. київський губернатор звернувся до генерал-губернатора краю з листом, у якому доводив до його відома, що в місцевій періодичній пресі з'являються звіти та резолюції різних нелегальних союзів, зібрань та сходок. При цьому всі такі резолюції та звіти складалися, на думку губернатора, у напрямку, протилежному діям уряду з явними намірами впливати на розум мас та знайомити суспільство з діяльністю цих незаконних організацій. Визнаючи ці дії преси небажаними для влади, він просив начальника краю, щоб той застосував відповідні каральні заходи впливу на видавців та редакторів подібних періодичних видань щодо припинення ними подібних публікацій [44, арк.52].

Начальник Південно-Західного краю зажадав від київського губернатора назвати йому конкретні видання, де подібне було надруковано, так як без цих відомостей він, як генерал-губернатор, навряд чи зможе застосувати адміністративні заходи впливу стосовно видавців та редакторів, що допустили друкування подібних звітів та резолюцій [44, арк.53-53зв.]. 19 жовтня 1906 р. київський губернатор у своїй відповіді керівнику вимушений був визнати, що своїм попереднім листом до нього він лише мав на увазі клопотати перед ним з цього питання та вважав тим самим за необхідне попередити видавців та редакторів про ті заходи, які можуть бути прийняті адміністрацією проти них в майбутньому, якщо вони будуть друкувати подібні рішення нелегальних союзів та організацій. 25 жовтня ц. р. начальник краю, ознайомившись із відповіддю свого підлеглого на його запит, написав на ній: "В справу про курйози" [44, арк.54-54зв.].

Восени 1906 р. Головне управління у справах друку продовжувало свій тиск. 28 листопада 1906 р. воно видало новий циркуляр, у якому вказувалося, що особи, які знаходилися під слідством за звинуваченням у злочинних діях або вигнані з роботи, не можуть залишатися відповідальними редакторами періодичних видань з моменту притягнення їх судовою владою до слідства [37, арк.423].

29 грудня 1906 р. Тимчасовий комітет у справах друку в м. Києві в особі голови О. Сидорова звернувся до начальника Південно-Західного краю з листом, у якому до його відома доводилось, що газета "Рада", яка видавалася в Києві, видається в тенденційному дусі. На думку цензури, це особливо яскраво знайшло своє відображення в передовій статті № 90 газети, який додавався до цього листа, під назвою "Про судову реформу". Комітет пропонував закрити газету "Рада" на час дії військового стану. Але на цьому листі генерал-лейтенант В. Сухомлинов 5 січня 1907 р. написав зовсім іншу резолюцію: "Раду" можна поки залишити" [45, арк.1-1зв.]. Що при цьому мав на увазі начальник краю, знав лише він один. Але більш за все, що генерал-губернатор, як пише Є. Чикаленко у своїх спогадах, дотримувався тактики, започаткованої ще його попередником – генерал-губернатором М. Драгомировим, який вважав, що в Південно-Західному краї не треба занадто гнітити "коренного русского населения", себто українського, щоб не посилювати польський рух [46, с.115].

В березні 1907 р. ЦК УСДРП зробив чергову спробу легального видання в Петербурзі свого друкованого органу. Силами місцевої групи партії – К. Арабажина, О. Бича, Д. Донцова, І. Лачка, В. Мазуренка, Л. Мацієвича та ін почала видаватися легальна популярна газета "Наша Дума" за редакцією Д. Донцова, що відстоювала інтереси українців. Але після виходу другого номера поліція з подання цензури її закрила, а редактора заарештувала [2, с.354]. На початку травня цього ж року УСДРП почала видавати в Києві тижневик "Слово", що його започаткував С. Петлюра, як неофіційний орган партії [28, с.96]. Крім діячів партії, тут друкували свої матеріали і представники українського ліберально-демократичного напрямку [47, арк.5-6]. Редактором-видавцем цього тижневика стала О. Корольова [28, с.25]. Сумнозвісний цензор С. Щоголев пізніше, хизуючись, написав, що з 1907 р. "в Киеве издавалась еженедельная социал-демократическая гусеница "Слово" [25, с.51]. Тижневик "Слово" протримався трохи довше, ніж попереднє видання українських соціал-демократів, але в часи політичної реакції теж був заборонений.

В період спаду революції легальна преса УДРП, поряд з виданням УСДРП, також з'являється в Петербурзі. Члени Української думської громади в І Державній думі, ідейним натхненником якої був безпартійний на той час М. Грушевський, для пропаганди своїх поглядів створила журнал "Украинский вестник", що видавався 1906 р. зусиллями членів Петербурзької громади УДРП. У ньому була надрукована стаття цього видатного історика під назвою "Наші вимоги", погляди якого на майбутній політичний устрій України повністю збігалися з позицією УДРП [12, с.24]. З припиненням діяльності І Думи влада не забула подбати і про те, щоб припинив свій вихід у світ і "Украинский вестник".

Під час існування II Державної думи Українська думська громада мала також свій орган – популярну серед українства столиці газету “Рідна справа (Вісті з Думи)”, яка теж видавалася спільними зусиллями членів думської громади та членів УДРП у Петербурзі і виходила двічі на тиждень [12, с.35]. Вона також існувала доти, доки існувала II Дума. Останній, дванадцятий номер, вийшов 12 червня 1907 р. з прощальним словом до читачів, в якому редакція висловлювала надію на майбутню роботу після виборів III Думи. Однак політична реакція, що запанувала потім, перекреслила всі надії на існування вільної української преси [1, с.188].

Підводячи підсумок, необхідно відзначити, що ставлення до легальної преси українських політичних партій з боку влади не завжди було однаковим в 1905-1907 рр. і мало певні особливості. До 24 листопада 1905 р. її ставлення до усякого друкованого українського слова визначалося практично з позицій заборони. Мовний фактор при цьому відігравав головну роль. Після 24 листопада 1905 р. вона вже не робила великої різниці між мовами, якими подібні видання друкувалися, а душила ті з них, які, на її думку, були найбільш опозиційними та загрожували існуючому в країні ладу. Разом з тим, саме в період Першої російської революції царська влада вимушена була лавірувати і перебудовувати своє ставлення до друку, бути тимчасово більш терпимою до легальних національних видань, і, в першу чергу, до преси. При цьому, в різноманітній системі утисків стосовно цих видань цензура посідала одне з чільних місць. Тому діяльність владних структур імперії на початку XX ст. щодо зазначеної проблеми і надалі потребує значно глибшого вивчення та висвітлення.

Джерела та література

1. Овсієнко О.Ф. Антиукраїнська цензурна політика. // “Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – Ч. 1. – К., 1999.
2. Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій. // “Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – Ч. 2. – К., 1999.
3. Борисенко В.Й. До питання про Революційну Українську Партію // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1991. – Вип. 169.
4. Шморгун П.М. Національно-визвольний рух на Україні на початку XX ст. // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 173.
5. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – № 9.
6. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – № 10.
7. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. – К., 1996.
8. Головченко В.І. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України: нариси історії української соціал-демократії початку XX ст. – Х., 1996.
9. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX століття. – К., 1999.
10. Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПЦР). – К., 1999.
11. Курас І.Ф. Перший речник новітнього українського самостійництва (Микола Міхновський) // Історія України. – 2000. – № 6.
12. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). – К., 2002.
13. Турченко Ф.Г. Микола Міхновський у період російської революції 1905-1907 років // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя., 2003. – Вип. XVI.
14. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). – Дніпродзержинськ, 2004.
15. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). – Х., 2006.
16. Шандра В.С. Київське генерал-губернаторство (1832-1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. – К., 1999.
17. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К., 2005.
18. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). – К., 2005.
19. Матвієнко А. Генерал Михайло Драгомиров // Пам'ять століть. – 1998. – № 4.
20. Матвієнко А. Генерал Драгомиров: повернення пам'яті // Дві Русі. – К., 2003.
21. Витте С.Ю. Воспоминания. – Т. 2. – М., 1960.
22. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 442. – Оп. 855. – Спр. 457.
23. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 855. – Спр. 471.
24. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990.
25. Щеголев С. Современное украинство. – К., 1914.
26. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 855. – Спр. 456.
27. Шемет С. Микола Міхновський // Хліборобська Україна. – Відень. – 1924-1925. – Кн. 5.
28. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє минуле (1901-1914). – Виннипег, Манітоба, 1949.
29. ЦДІАУК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2053.
30. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 844.

31. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 855. – Спр. 496.
32. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 855. – Спр. 471.
33. Громадська думка. – 1905. – 31 грудня.
34. Громадська думка. – 1906. – 1 січня.
35. Громадська думка. – 1906. – 4 січня.
36. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 138.
37. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 11.
38. ЦДІАУК. – Ф. 1680. – Оп. 1. – Спр. 110.
39. ЦДІАУК. – Ф. 1680. – Оп. 1. – Спр. 111.
40. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 331.
41. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 480.
42. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 689.
43. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Ч. III. – Львів, 1925.
44. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 89.
45. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 4.
46. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Львів, 1931.
47. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 264.

Summary

On the basis of the new archival sources involvement the article demonstrates the administrative - censorial oppressions of legal periodical editions of Ukrainian political parties of Naddniprianschina as well as the peculiarities of their application during the years of the 1st Russian Revolution (1905-1907).